

Közgazdasági Szemle, LIII. évf., 2006. július–augusztus (732–736. o.)

Joseph E. Stiglitz: A viharos kilencvenes évek. A világ eddig legprosperálóbb tíz évének új története

Napvilág kiadó, Budapest, 2005, 336 o.

Stiglitz új könyve, amely 2003-ban jelent meg először angolul (*Stiglitz* [2003*b*]), témájában és jellegében szorosan kapcsolódik Stiglitz 2002-es világsikernek tekinthető könyvéhez (*Stiglitz* [2002]), amelynek a magyar fordítása (*Stiglitz* [2003*a*]) két évvel ezelőtt látott napvilágot. Más munkái közül csak a tartalmilag e könyvekhez kapcsolódó és ugyancsak világméretű feltűnést keltő 1998-as WIDER- (World Institute of Development Research) beszédet publikálták magyarul (*Stiglitz* [2001]), valamint a kormányzati szektor gazdaságtanával foglalkozó terjedelmes tankönyvének (*Stiglitz* [1986/1988]) magyar kiadását (*Stiglitz* [2000]), és erről egy recenziót (*Pete* [2000]) is. Magyar fordításban elérhető művei nem adnak tehát megfelelő képet életműve egészéről, mert a magyar közönség elsősorban a legújabb időben közreadott közéleti és publicisztikai munkáit ismeri, és alig van tudomása ezt megelőző, Nobel-díjjal is jutalmazott tudományos munkásságáról. Életműve más részének ismertetésére, sajnos, e keretek között sem kerülhet sor.

Új könyvét ugyanaz a magyar kiadó jelentette meg ugyanabban a formátumban, mint az előző, a globalizáció visszásságaival foglalkozó könyvét (*Stiglitz* [2003*a*]), ezért ezeket a magyar olvasóközönség mintegy ikertestvéreknek tekinti, nem is alaptalanul. Nyilván hasonló a helyzet külföldön is. A két könyv jellege között mégis nagy a különbség. Az előző szenvedélyes hangvételű, és nagy súlyt kap benne saját szerepének ismertetése és hangsúlyozása. Ez a könyv higgadtabb, kevésbé személyes jellegű, kritikai tartalma azonban nem kevésbé, hanem talán még inkább hangsúlyozott. Az előző könyv kritikai éle a vitathatatlanul az Egyesült Államok befolyása alatt álló nemzetközi pénzügyi intézmények és elsősorban a Valutaalap ellen irányul, a legutóbbi könyvben foglalt kritika azonban már a jelenlegi amerikai vállalatvezetés, intézményrendszer és politika alapvető elemeit veszi célba. Félreérthetetlenül megmutatkozik, hogy itt nem egy személynek a nemzetközi pénzügyi intézményekkel szembeni ellentétéről, hanem az (amerikai szóhasználatban) liberális értelmiség és az (amerikai szóhasználatban) konzervatív üzleti, elsősorban pénzügyi körök közti történelmi súlyú ellentétről, a progresszív gondolkodású vezető közgazdászoknak az elsősorban az üzleti körök által képviselt, de az amerikai közvélemény által is nagymértékben támogatott piaci fundamentalizmus elleni támadásról van szó.

Ez a mélységes ellentét és az üzleti körök elleni éles támadás napvilágra kerül már a két előszóban is. Az *amerikai kiadás előszava* szerint „alapjában véve minden országban, a fejlődő világban nem kevésbé, mint a fejlett országokban, az Atlanti- és a Csendes-óceán mindkét partján folyik a gondolatok csatája az állam minimális szerepét hangoztatók és azok között, akik szerint – amennyiben kedvünkre való társadalmat szeretnénk teremteni – nagyobb szükség van a kormányzat beleszólására” (25. o.). Az előszó nem hagy kétséget a felől, hogy a konzervatív üzleti körök központjában a pénzügyi közösség áll, s hogy „úgy tűnt, a pénzpiacok ugyanolyan jól képviselték Amerika legjobb érdekeit, mint a sajátjukat” (23. o.). Stiglitz kommentárja: „Számomra ez teljes képtelenségnek látszott”.

A *külföldi kiadás előszava* talán még határozottabb. Azzal indít, hogy az amerikai gazdaság problémái folytán „sokan igazolva látták feltételezésüket: az amerikai stílusú kapitalizmus mindig is gyanús volt számukra” (33. o.). Itt olyan megállapítások szerepelnek, hogy „Amerika szabadpiacának botrányai és korrupciói mélyrehatóbbak voltak, mint azt akkoriban (a Clinton-kormány idején – Sz. Gy.) hittük” (uo.), és megjelennek a „sikkasztás és a nyílt csalás” (35. o.), valamint az „etikai és erkölcsi kérdések” (uo.) szavak is. Ez az előszó azzal a következtetéssel végződik, hogy „a dagálnak vége. A pénzügyi és piaci fundamentalizmus a kilencvenes években tetőzött. [...] A józan ész [...] lassan-lassan szerencsére felülkerekedik. [...] Az országoknak szabadabban kellene megválasztaniuk gazdaságpolitikájukat. Nem egyetlen helyes út létezik. Nincs tökéletes rendszer. [...] Más országok, bár a piacgazdaság modelljét alkalmazták, képesek voltak társadalmukban kisebb egyenlőtlenséget, nagyobb biztonságot, jobb egészségügyet és oktatást létrehozni – különösen a szegények számára” (37. o.) Ezek a mondatok adják meg a könyv alaphangulatát.

Az *első fejezet* a közvetlenül a Clinton-kormány megbízatásának lejártát megelőző és követő, voltaképpen mindenkit meglepetésként érő eseményekkel és ezek értelmezésével foglalkozik. A kilencvenes éves páratlan fellendülése, a globalizáció gyors kiteljesedése és az *új gazdaság* eredményei láttán az volt a közfelfogás, hogy „a kapitalizmusnak a nyers individualizmusképzeten alapuló verziója diadalmaskodott” (39. o.), ez mindenki számára hasznos, és mindenki elfogadja, a jövőbeli fejlődés töretlen lesz, és mindenkorra végük van a gazdasági ingadozásoknak, visszaeséseknek és válságoknak. 1997-ben azonban kitört és továbbterjedt a délkelet-ázsiai pénzügyi válság, a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 1999. évi miniszteri találkozóját kísérő seattle-i események és ezek ismétlődései megmutatták az új világrenddel szembeni tömeges elégedetlenséget és ennek mértékét, az új ezredforduló előtt négy hónappal pedig megkezdődött, és a következő év elején általánossá vált a tőzsdei árfolyamok zuhanása, vagyis a léggömb kipukkadása, és 2001 márciusában elkezdődött a válság. A fejezet ennek okait és tanulságait tárgyalja. A legfontosabb tanulság, hogy „szükség van az állam és a piacok szerepvállalásának kiegyensúlyozására” (58. o.), illetve hogy helytelen volt „a piaci fundamentalizmus politikájának ráerőltetése” a fejlődő országokra, ami még csak nem is volt őszinte, mert valójában arra irányult, hogy „az amerikai különleges érdekek számára a tőlünk telhető legjobb alkut biztosítsuk” (59. o.).

A *második fejezet* a Clinton-kormány gazdaságpolitikáját és ennek központi feladatát, a *deficitcsökkentést* tárgyalja. Ez a kormány nem csupán az előző 12 év alatt felhalmozott államadósságot örökölte, hanem válság körülményei között kellett megkezdenie munkáját. Ilyen körülmények között elkerülhetetlen volt a deficit csökkentése, aminek azonban a közgazdaságtan alaptanításai szerint tovább kellett volna mélyítenie a válságot. A fejezet egy bennfentes nagyon érdekes áttekintése arról, hogyan is alakulhatott ki ilyen körülmények között az amerikai gazdaságtörténet egyik legnagyobb méretű és legtartósabb fellendülése, a munkahelyek számának példátlan méretű növekedése. Közben a fellendülést nagyrészt egy ugyancsak szinte példátlan méretű pénzügyi buborék: a tőzsdei árfolyamok irreális mértékű megnövekedése idézte elő.

A *harmadik fejezet* ismét egy bennfentes beszámolója az ezzel kapcsolatos eseményekről. Ezt a fellendülést, amint írja, „*irracionális túlfűtöttség*” okozta, amely eleve magában hordozta a későbbi összeomlást, és ennek az irracionális túlfűtöttségnek az előidézésében nagy szerepe volt a „mindenható” Fednek is. A fejezet legnagyobb része az akkori pénzügyi politika és az erről a bennfentesek körében folyó vita leírása. A legfeltűnőbb mégis a fejezetet lezáró tanulságok összefoglalása, ahol Stiglitz kétségbe vonja az infláció elleni küzdelemre koncentráló *független jegybank* koncepcióját, s ezzel talán a legnagyobb mértékben kerül szembe az uralkodó közfelfogással.

A „*liberalizáció ámokfutása*” című *negyedik fejezet* abból a megállapításból indul ki, hogy az évszázad utolsó három évtizede mintegy száz nemzetközi válságának legnagyobb része a túlzott liberalizáció következménye volt. Ezután azonban nem a nemzetközi, hanem az amerikai belföldi liberalizáció, elsősorban a bankok, pénzpiacok és a villamosenergia-piac liberalizációjának következményeivel foglalkozik. Rámutat arra, hogy a liberalizáció gyakran nem versenyre, hanem monopolisztikus praktikákra és a felső vezetőknek juttatott méltánytalan előnyökre vezet, és ezzel mintegy bevezeti a későbbi fejezetek mondanivalóját.

Ugyanez igaz a *kreatív könyvvittel* foglalkozó *ötödik fejezetre*, amely elsősorban a felső vezetőknek juttatott *részvényopciókkal* foglalkozik. Ennek az eljárásnak a széles körű alkalmazása következtében az ennek a szűk csoportnak juttatott jövedelem teljesen irreális, és semmiféle gazdasági megfontolással meg nem okolható mértékben megnőtt. A vezetők Japánban az alkalmazottak bérének tízszeresét, Nagy-Britanniában huszonöt-szörösét kapják, Amerikában viszont ez az arány az 1980-as évek elejének negyvenkét-szereséről az 1990-es évek elejének nyolcvanöt-szörösére, majd az ezredfordulóra több mint ötszázszorosára nőtt, amit olyan mellékes juttatások egészítenek ki, mint a sugárhajtású repülőgépek használata. Ennél is fontosabb, hogy – az illetékes számviteli szervek tiltakozása ellenére – a vezetői juttatások fő formáját, a részvényopciót nem kell költségként elszámolni, ami *irreális könyvvitelre* vezet. Ez – a könyv szóhasználatát követve – széles körű csalás és lopás lehetőségét teremti meg, azaz a vállalatvezetők a részvénytulajdonosok kárára gazdagodhatnak meg, noha elvben az ő megbízottjaik lennének, továbbá a munkások és alkalmazottak kárára. Ugyanez, aminek általános közgazdasági hatásai még súlyosabbak, hozzájárult a pénzügyi buborék kialakulásához.

A következő, *hatodik fejezet a bankoknak a buborék kialakításában játszott szerepével* foglalkozik. Amint a szerző írja, a bankok, az emelkedő részvényárak, vagyis a kialakuló pénzügyi buborék és az ezzel járó nyereséglehetőségek folytán félretették a kötelező banki óvatosságot, és egyre mélyebben merültek bele olyan, morálisan és a kötelező óvatosság szempontjából is súlyosan hibáztatható üzletekbe, amelyek tovább növelték a pénzügyi buborékot. Érdeemes szó szerint idézni a fejezetet lezáró összegzés egy bekezdését: „Az Enron és a WorldCom – illetve a Citigroup és a Merrill Lynch – vétségei a politikai csalárdság legtöbb cselekedetét is megszegyenítették. A tipikusan korrumpt köztisztviselő vacak néhány ezer dollárt – maximum néhány milliót – vág zsebre. Az Enron, a WorldCom és más vállalatok kifosztásából származó lopás mértéke a kilencvenes években dollármilliárdokra rúgott – többre, mint egyes nemzetek GDP-je” (180. o.). Ez, nyilvánvalóan, a számviteli rend és a bankellenőrzés korszerűsítését igényli.

Szorosan kapcsolódik ehhez a témához az *adócsökkentéssel* foglalkozó *hetedik, rövid fejezet*. A tőkenyereség-adó átmeneti csökkentése arra vezetett, hogy eladták azokat a papírokat, amelyeknek nagy volt az árfolyam-emelkedésük, mert átmenetileg alacsony volt a tőkenyereség-adó. Az adóleszállítás azonban csak a lakosság legmagasabb jövedelmű 1 százalékának kedvezett, és olyan helyzetet teremtett, hogy tőkenyereség, vagyis a spekuláció adója alacsonyabb lett, mint a munkából szerzett jövedelem adója. Ennek a helyzetnek a társadalom számára adott üzenete abszurd. Az ugyancsak rövid *nyolcadik fejezet* azt tárgyalja, hogy miként vált az amerikai mindennapok részévé a *kockázat*. Társadalmi hatásai miatt különösképpen problematikus a nyugdíjak kockázatos tétele a *nyugdíjrendszer privatizálásával*. Fölösleges utalni arra, hogy a nyugdíjrendszer privatizálása elleni támadás éppen olyan anatómia, mint a központi bank függetlensége helyességének kétségbevonása.

A *kilencedik, globalizációval foglalkozó fejezet* témája ugyanaz, mint a szerző korábbi, magyar nyelven is megjelent könyvéé (*Stiglitz* [2002] és [2003a]), tehát elsősorban a mexikói, a délkelet-ázsiai és a latin-amerikai válság. Az e korábbi könyvéhez képesti

újabb mondanivalója elsősorban az, hogy Amerika rövid távú előnyei érdekében olyan tárgyalási pozíciót foglalt el, amely nemcsak a fejlődő országok és az ott élő szegények érdekeit sértette, hanem saját távlati érdekeit is. Rövidlátónak minősíti a kereskedelem-politika tárgyalások során követett amerikai taktikát, és azt is, hogy a pénzügyi szolgáltatások liberalizálása útján Amerika a pénzpiacok fölötti ellenőrzés megszerzésére törekedett. Nagyon határozottan elítéli a szellemi tulajdonra vonatkozó jogok túlzottan határozott védelmét is, mert ez a fejlődés lehetőségétől fosztja meg a fejlődőket. Amint írja: „Attól féltünk, hogy amikor aláírjuk az uruguayi forduló megállapodását, egyúttal az életmentő gyógyszereket nélkülözni kénytelen ezrek halálos ítéletét hagyjuk jóvá a fejlődő országokban.” (215. o.).

A *tizedik fejezetben* a könyv valóságos csúcspontjává válik az *Enron bukásának* tárgyalása. Kaliforniában ugyanis megvalósult az, amit a liberalizáció hívei másutt is követeltek, és amire, szerényebb formában és részlegesen, nálunk is sor került: az elektromos energia és a gázszolgáltatás privatizációja. Ez, minthogy a villamosenergia- és gázszolgáltatás természetes monopólium, voltaképpen ellentétes a közgazdaságtudomány alapvető tanításaival. A liberalizáció folytán „az árak meredeken emelkedtek, az ellátás pedig összehúzódott. [...] Az amerikai áramszolgáltatás történetében először olyan ellátási zavarok alakultak ki, amilyenekre inkább szegény fejlődő országokban számítanánk, és nem a világ csúcstechnológiai centrumában. [...] Kalifornia állam kormányzója végül beavatkozott, hogy megmentse államát. [...] Az államnak több mint 45 milliárd dollárjában került, hogy a dolgokat visszaterelje a régi kerékvágásba.” (251. o.). Az ügy teljes leírása még az itt ismertetett könyvben sem található meg, a kérdésnek nagy irodalma van, az itt ismertetett mű szerint azonban ez az eset illusztrálja a legjobban, hogy hova vezet a kilencvenes évek Amerikájának útja.

A tanulságokat a *tizenegyedik, Félre a mítoszokkal!* című fejezet foglalja össze. Ezek szerint „nemcsak a piacokba, és különösen a tőzsdébe, hanem az államba vetett bizalom is megrendült” (267. o.). A legfontosabb ilyen mítoszok a láthatatlan kéz mítosza, amely szerint mindent megoldanak a piacok; a pénzpiacok mindenhatóságának mítosza; a globális kapitalizmus mítosza és a győzedelmes – amerikai stílusú – kapitalizmus mítosza. „A mai kihívás az, hogy kialakítsunk egy alternatív jövőképet, amelyet nem mítoszokra, hanem a mai gazdaság realitásaira, a kilencvenes évekből levonható és valóban le is vont tanulságokra alapozunk” (276. o.) – záródik ez a fejezet.

Az utolsó, *tizenkettedik fejezet* ennek az *alternatív jövőképnek*, az új, demokratikus idealizmusnak az alapjait fejt ki. Az összefüggéseket és távlatokat ennek a fejezetnek az első két bekezdése mutatja be legjobban, és ezért célszerű szó szerint idézni ezeket. „George W. Bushnak nem nagyon akaródzott kivennie a részét a jövőképalkotásból. Vele ellentétben, Bill Clinton hatékonyan közvetítette elgondolását arról, hogy merre tart Amerika. Újra akarta formálni országunkat, és az ezredforduló elég retorikai lehetőséget biztosított ehhez. Az általa megfogalmazott jövőkép mögötti gazdasági üzenet egyszerű volt. Egyfajta harmadik út irányában tapogatózunk: a szocializmus és a túl toladó állam, illetőleg a Reagan–Thatcher-féle minimalista – szűkre szabott – állam közötti verziót kerestük. Természetesen nem egyféle harmadik út létezik, a harmadik út sokféle lehet. Mi olyan harmadik utat kerestünk, amelyik Amerikában beválna.” (277. o.) „Hiszek abban, hogy ha akkor szilárdabban koncentrálnak céljainkra – és arra, ahogyan a mai gazdasági viszonyok között a legkönnyebben el lehet érni őket –, talán elkerülhettük volna a kilencvenes évek kicsapongásainak egy részét, és képesek lennénk azután a következő problémákat jobban megoldani. A tisztább jövőkép útmutatásul is szolgálhatna számunkra az előrejtásban: például abban, hogyan lehetne megoldanunk a közelmúlt vállalati botrányai által keltett problémákat.” (Uo.).

A jövőkép részletei itt nem ismertethetők, de célszerű ugyancsak szó szerint idézni a

már az utószó előtt leírt végkövetkeztetést. „Bizonyos, az Egyesült Államokban hirdett és elfogadott politikák a közgazdaságtan féltéértésén alapulnak, és e könyvnek ez volt a kiindulópontja. A piacgazdaságnak óriási a hatalma, de megvan a maga korlátja is. [...] Célunk kell, hogy legyen gazdaságunk jobb működtetése. [...] A közgazdaságtanból indultam ki, mégis kénytelen voltam túllépni rajta. A közgazdasági szempontok fontosak, [...] [de] [...] a gazdaság és társadalom kibogozhatatlanul összefonódik. A masszív egyenlőtlenséggel rendelkező társadalom elkerülhetetlenül erősen különbözni fog attól, ahol az egyenlőtlenség korlátozott. A magas munkanélküliséggel rendelkező társadalom elkerülhetetlenül erősen különbözni fog attól, ahol mindenki munkát talál magának, aki dolgozni akar. [...] Létezik alternatív jövőkép, amely a társadalmi igazságosságon, az állam és a piac kiegyensúlyozott szerepén alapul. Ezért a jövőképért kell küzdenünk.” (307–309. o.)

Eddig a most megjelent könyv ismertetése azzal, hogy ezt a könyvet feltétlenül olvasásra ajánljunk nemcsak a nagyközönségnek, amely számára elsősorban íródott, hanem a szűkebb értelemben vett szakmának is, amely számára ez a mű talán még fontosabb.

E keretek között, amint erre már a bevezető bekezdésben utaltunk, sajnos, nincs lehetőség arra, hogy részleteiben tárgyaljuk a szerző teljes életművét és tevékenységének négy szakaszát. Az első szakaszban nagyszámú, általánosan ismert és elismert művet tett közzé, és ezt a szakaszt – még ha erre időben csak később került is sor – a Nobel-díj odaítélése zárta le. A második, közéleti jellegű szakaszban a Clinton-kormány gazdasági tanácsadó testületének volt tagja, majd elnöke, és ez a szakasz is általános elismeréssel zárult. A harmadik, ugyancsak közéleti jellegű szakaszban a Világbank első elnökhelyettese és vezető közgazdásza volt, és ez a szakasz – elsősorban a távol-keleti pénzügyi válság kezelésére vonatkozó mélységes nézeteltérések miatt – világméretű visszhangot kiváltó összeütközéssel zárult. Az ezt követő negyedik szakaszban egyaránt foglalkozott tudományos és közéleti-publicisztikai jellegű munkával. E szakasz tudományos munkái közül talán a Gerald Meierrel együtt szerkesztett mű (*Meier–Stiglitz* [2001]) a legfontosabb, amely a fejlődéstudomány új iskolájának, az új politikai gazdaságtannak talán mindmáig legfontosabb áttekintése. E szakasz közéleti-publicisztikai tevékenységének termése viszont az a mű, amelyet itt ismertettünk. Ez a most ismertetett könyv csak ezeknek az összefüggéseknek a fényében ítélni lehet meg helyesen.

Hivatkozások

- MEIER, G.–STIGLITZ, J. E. (szerk.) [2001]: *Frontiers of Development Economics*. World Bank–Oxford University Press, Oxford–New York.
- PETE PÉTER [2001]: Recenzió Stiglitz: *A kormányzati szektor gazdaságtana* című könyvéről. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz. 540–544. o.
- STIGLITZ, J. E. [1986/1988]: *Economics of the Public Sector*. Second Edition. W. W. Norton & Co., New York–London.
- STIGLITZ, J. E. [2000]: *A kormányzati szektor gazdaságtana*. KJK–Kerszöv, Budapest, 748 o.
- STIGLITZ, J. E. [2001]: A célok és eszközök kibővítése: Úton egy „posztwashingtoni” konszenzus felé. *Eszmélet*, 51, 67–83. o.
- STIGLITZ, J. E. [2002]: *Globalization and its Discontents*. W. W. Norton & Company, New York–London.
- STIGLITZ, J. E. [2003a]: *A globalizáció és visszasságai*. Napvilág Kiadó, Budapest, 274 o.
- STIGLITZ, J. E. [2003b]: *The Roaring Nineties. A New History of the World’s Most Prosperous Decade*. W. W. Norton & Company, New York–London.

Szakolczai György